

UDK: 267(497.5)“1945/1947”
323.1(497.5)“1945/1947”
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 22. 5. 2000.

Povezivanje ustaškog vodstva i križara 1945.-1947.

ZDENKO RADELIĆ

Hrvatski institut za povijest, Republika Hrvatska, Zagreb

Na temelju dosad uglavnom nepoznatih arhivskih izvora autor prikazuje pokušaje vodstva Nezavisne Države Hrvatske da nakon poraza u svibnju 1945. i odlaska u emigraciju sazna kakvo je političko i vojno stanje u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Najviše ga interesira postoji li antikomunistički i antijugoslavenski pokret otpora pod imenom križari i koja je njegova stvarna snaga. Vodstvo je poslalo nekoliko skupina sa zadaćom da se povežu s križarima i da svojim izvješćima omoguće vodstvu donijeti zaključke o daljnjoj aktivnosti u emigraciji. U članku se navode svi pokušaji prebacivanja preko granice koji su zabilježeni u literaturi i tek posljednjih godina dostupnim fondovima Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, kao i sva izvješća koja je ta služba Federativne Narodne Republike Jugoslavije u borbi protiv ustaške emigracije i križara u zemlji uspjela otkriti. Većina izvješća su dosad bila nepoznata i potpuno neistražena.

Uvod

U ovom članku je riječ o pokušajima vodstva Nezavisne Države Hrvatske (NDH) da se nakon poraza u svibnju 1945. i odlaska u emigraciju te osnivanja Hrvatskog narodnog otpora (HNO) poveže s oružanim skupinama koje su djelovale u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.¹ Iz domovine su dolazile neprovjerene vijesti da postoji jak antikomunistički i antijugoslavenski pokret otpora pod imenom križari. Kako bi moglo prilagoditi svoje djelovanje stvarnim činjenicama, vodstvo je poslalo nekoliko skupina sastavljenih uglavnom od ustaških časnika i dočasnika sa zadaćom da se povežu s križarima. Te su skupine trebale nakon neposrednog uvida izraditi izvješća koja bi bila temelj i putokaz za daljnje aktivnosti vodstva NDH u emigraciji koje se nije htjelo pomiriti s padom NDH, obnovom Jugoslavije i uvođenjem komunističkog sustava. Rad se uglavnom temelji na dosad nekorištenim arhivskim izvorima. Osim mnogih pokušaja prebacivanja emigrantskih skupina i visokih ustaških dužnosnika u Hrvatsku, a koji su,

¹ Ovaj članak je djelomično izmijenjen dio opsežnijeg rada o križarima u razdoblju od 1945. do 1950. koji je nedavno objavljen kao knjiga.

iako jednostrano, ipak obrađeni u publicistici, obuhvaćena su i sva izvješća križara i o križarima dostupna u arhivskim fondovima Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, preciznije Uprave državne bezbjednosti (UDB-a) koji se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu, a koja dosad nisu bila zabilježena u historiografiji.

Promidžbeno djelovanje ustaške emigracije

U istrazi pred komunističkim vlastima 1948. godine Mime Rosandić, bivši državni tajnik u Ministarstvu šuma Nezavisne Države Hrvatske i ustaški pukovnik, rekao je da je na odluku da se emigranti ubacuju u Hrvatsku, uz loše uvjete života u logorima i nostalgije za domovinom, najvažniji bio utjecaj promidžbe. Spominjao je tolerantno stajalište logorskih vlasti prema osobama koje je tražila Jugoslavija i ratno-huškačku propagandu zapadnih zemalja. Slično su govorili i drugi uhvaćeni emigranti. Osim emigrantskih listova poput *Ave Marie, Croatie, Danice, Hrvatske, Plamena, Velebita i Vidika*, koji su izlazili u Italiji, SAD-u i Austriji, i inozemni tisak je pisao da je Treći svjetski rat neizbježan, što je nailazilo na dobar odjek među emigracijom.²

O križarima je pisalo već spomenuto glasilo *Plamen*. Izlazilo je u Austriji, a izdavao ga je dr. Dragutin Zudenigo, viši policijski činovnik, koji je pred kraj rata vodio poslove promidžbe u V. zboru Hrvatskih oružanih snaga.³ Zanimljivo je da su upravo na njega bila naslovljena neka izvješća zapovjednika 1. slavonskoga križarskog zdruha i 1. hercegovačkog zdruha koja je donio ustaški bojnik Ante Vrban nakon povratka iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine 1946. Brojnošću i ulogom križara posebice je pretjeralo uredništvo *Danice*, koju su izdavali hrvatski franjevci u Chicagu u SAD-u. Zato je dr. Lovro Sušić, formalni vođa HNO-a, intervenirao 27. lipnja 1948. sa zahtjevom da uredništvo *Danice* ne izmišlja uspjehe u zemlji, jer se *Danica*, vjerovao je tada, redovito šalje u šume, pa laž može štetno djelovati na borcu.⁴ I Božidar Kavran, jedan od vodećih ljudi u HNO-u, i Jole Bujanović, svećenik i bivši veliki župan Like i Gacke u Gospiću, upozorili su na štetnost takvog pisanja. Složili su se da *Danica* svojim lažnim izvještavanjem samo otežava borbu jer ljudi lako mogu provjeriti neistinitost podataka.⁵

² Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (dalje: HDA), Republički sekretarijat unutrašnjih poslova SR Hrvatske (dalje: RSUP SRH), Služba državne sigurnosti (dalje: SDS), k. 80, 015-7-11-7, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Rosandić Mimo; isto, k. 84, 015-7, Stenografski zapisnik sudske rasprave protiv Ljube Miloša i družine.

³ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-1, Imenični pregled nekih ustaških funkcionera sa sadašnjim mjestom njihova boravka; Vinko NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine, Susret s hrvatskom emigracijom 1965. Dojmovi i razgovori*, Knjiga druga, Zagreb 1995., 261.

⁴ Ivan PRUSAC, *Akcija Deseti travanj: u svjetlu svjedoka: dokumentacije*, bez mj. izd., 1989., 102.

⁵ Goran VUKOVIĆ, *Klopka za koljače*, Spomen područje Jasenovac 1980., 170.

Bilo je i drugih glasila koja su objavljivala vijesti koje su se temeljile, vjerojatno, na neprovjerenim svjedočanstvima izbjeglica, a čiji su urednici bili vođeni željom da pozitivno utječu na borbeni moral. Jedno od njih bio je bilten *Croatia Press*, koji je uređivao i u deset primjeraka tiskao Karlo Mirth. Već je prvim brojem od 9. lipnja 1947. u članku pod naslovom *Austrijske novine o križarima*, a u kojem je prepričan članak iz *Osterreichische Freiheit*a iz Linza s viješću da su križari digli otvoreni ustanak, otvoren put pretjerivanju. Neodmjerenost je posebno uzela maha u članku *Širenje pokreta otpora u Hrvatskoj* koji se temeljio na, po svemu sudeći, izmišljenim podacima. U njemu se tvrdi da su organizirane političke i vojne formacije pokreta otpora prisutne u svim krajevima Hrvatske, a da se otpor proširio i na hrvatske otoke Korčulu, Krk i Vis te poluotok Pelješac. U istom duhu napisan je i članak *Ukrajinski borci prešli Madjarsku granicu te se bore zajedno s hrvatskim križarima protiv Tita*.⁶

Pretjerivanja kojima se htjelo izbrisati granicu između zbilje i želja nisu bila karakteristična samo za ustašku emigraciju. Tako je i neki "četnički radio" u travnju 1947., čulo se na suđenju sudionicima Akcije 10. travnja - akcija je organizirana 1947.-1948. s ciljem ujedinjavanja križarskih snaga u jedinstven pokret za obnovu Nezavisne Države Hrvatske pod vodstvom ustaškog vodstva u inozemstvu - javio da su četnici zauzeli Danilovgrad i Suboticu i da su ih držali u rukama 11 sati, a da su križari otpočeli akcije kraj Križevaca pod zapovjedništvom pukovnika Rafaela Bobana. Tu su vijest, navodi se u istražnim dokumentima, prenijele švicarske i austrijske novine. U povodu toga sastali su se Božidar Kavran, dr. Lovro Sušić, Jakov Džal, Ljubo Miloš i Ante Vrban. Iako je Vrban, koji je poznao stvarne prilike, tvrdio da je to nemoguće, ostali su prihvatili vijesti iz domovine kao vjerojatne.⁷

Treba upozoriti i na lažna svjedočanstva nekih uhićenih sudionika Akcije 10. travnja ili Akcije Gvardijan, o kojoj će kasnije biti riječi, a koja su bila izrečena na sudskom procesu 1948. u Zagrebu. Tako je Ljubo Miloš tvrdio da je Ante Vrban nakon svoga povratka iz Hrvatske izvijestio o djelovanju oko 300.000 križara. To je bila, pretpostavljam, izsiljena izjava od strane istražitelja kako bi se križari izvrgnuli javnom ruglu.⁸

Sudbina Vjekoslava Luburića

U Austriju i Italiju su stizale vijesti da se u zemlji još uvijek nalaze generali Vjekoslav Luburić i Rafael Boban, te pukovnici Franjo Sudar i Delko Bogdanić. Vjerovalo se da oni raspolažu s jakim vojnim snagama.

⁶ *Croatia Press*, 9. VI. 1947. i 26. IX. 1947.

⁷ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-2, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Vrban Ante.

⁸ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 84, 015-7, Stenografski zapisnik sudske raprave protiv Ljube Miloša i družine.

Vodstvo NDH je najviše bilo zainteresirano da uspostavi vezu s Vjekoslavom Luburićem. Njemu je dr. Ante Pavelić htio predati vodstvo HNO-a smatrajući da je on najpogodnija osoba za vođu pokreta otpora.⁹ Osim na Luburića, najviše se računalo na Rafaela Bobana, Delka Bogdanića i Franju Sudara, visoke časnike Hrvatskih oružanih snaga koji su ostali u Hrvatskoj, i na one časnike koji bi se vratili iz emigracije. Međutim, Luburićeva sudbina ostala je enigma za sve koji su ga nastojali pronaći i upoznati s odlukom da preuzme mjesto zapovjednika HNO, ali i za same križare.

Luburić se, nakon što je zapovjedništvo nad jedinicama predao u Sloveniji pred Zidanim mostom pomoćniku generalu Jurasu Ajanoviću i nakon što je podmetnuo svoje dokumente mrtvom ustaši, odlučio na povratak u požeško gorje gdje je namjeravao nastaviti borbu.¹⁰ Njegovu poruku da nastavlja borbu i da čeka Pavelićeve zapovijedi predao je njegov suradnik Ivan Matković generalu Anti Moškovu u američkoj zoni u Austriji. Uskoro se Luburić iz okolice Zagreba prebacio na Bilogoru, gdje se povezo sa grupom Branka Bačića, koja je došla s Kalnika. O tome je govorio u istrazi pred komunističkim vlastima Ivan Bogavec, pripadnik te skupine. Luburić je vodio jedinicu od 55 ustaša. S njima je održavao sastanke na kojima je govorio o nužnosti oružanog ustanka protiv nove vlasti. Dok su bili na Bilogori, održavali su vezu s N. Bukovicom i Slatinom. Nakon toga su se prebacili na Frušku goru iznad Iloka, gdje su u tamošnjim vinogradima podigli logor. Luburić je, prema ovom svjedočanstvu, održavao vezu s drugim skupinama preko radiopostaje, ali i preko kurira.

Nakon što se Luburić još u studenom 1945. kretao na području Iloka i Vukovara, pretpostavlja se da se odvojio sa svojom desetinom od Bačićeve skupine i da je krenuo prema jugoslavensko-mađarskoj granici. O prelasku granice postoje kontradiktorne vijesti. Ustaša Eduard Kršul je kasnije u istrazi tvrdio da je u Nagykanizsi čuo da se dva hrvatska generala skrivaju negdje u njegovoj okolini. Pretpostavljao je da se radi o generalima Rafaelu Bobanu i Vjekoslavu Luburiću.¹¹ Takve vijesti su se širile i po Hrvatskoj. Do križara na Velebitu stizale su vijesti da se Boban i Luburić skrivaju na Bilogori ili na Papuku. Zato je Ante Vukić, vođa jedne velebitske skupine, poslao teklića preko svojih veza u Viroviticu i Bjelovar da stupe u kontakt s njima. Nisu uspjeli u svojoj nakani. Vukić je, kasnije, u emigraciji saznao da su oni zaista bili na Papuku i da je Boban ranjenog Luburića prenio na leđima preko Drave u Mađarsku, a da se on

⁹ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-1, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Ljubo Miloš.

¹⁰ Đorđe LIČINA, *Vjekoslav Luburić* u: Đorđe LIČINA, Milorad VAVIĆ, Jovan PAVLOVSKI, Andrija Artuković, *Vjekoslav Luburić, Xhafer Deva, Vančo Mihailov*, Zagreb 1985., 148-150.

¹¹ Isto.

sam vratio natrag. Što je poslije bilo s Bobanom nije Vukiću bilo poznato.¹²

Luburić se, prema jednoj varijanti, zimi 1946. našao u Riminiju i s pomoću Dominika Mandića otišao u Francusku, a od tamo u Španjolsku.¹³ O tome da se Luburić do 1946. krio u Hrvatskoj govorio je i Stane Dolanc, jugoslavenski sekretar za unutarnje poslove, na obilježavanju 40. obljetnice Službe državne sigurnosti, nekadašnje UDB-e.¹⁴ Međutim, sam Luburić je kasnije napisao da je ostao u Hrvatskoj sve do kraja 1947.

“Ja sam izvršio i zadnju zapovjed, i ostao dok me rana pred kraj 1947. nije prisilila na put na zapad.”¹⁵

Ubacivanje obavještajnih skupina

Ustaško vodstvo je namjeravalo povezati sve hrvatske antikomunističke i antijugoslavenske skupine u jedinstveni pokret pod svojim vodstvom. Zato je ocijenilo je da je prava slika stanja nužna da bi se stvorili planovi za organizirano slanje ljudi u domovinu. U toj su namjeri počeli s prebacivanjem mnogih skupina u Hrvatsku, iako nije uvijek sigurno da su sve takve akcije bile planirane baš od samog vodstva. Od njihovih izvješća ovisile su odluke o načinu kako će se emigranti, koji su bili smješteni uglavnom po logorima u Austriji i Italiji, pripremiti i kako će pomoći oružani ustanak u Hrvatskoj.¹⁶

Po svemu sudeći koordinirana akcija Pavelića, Lisaka i Moškova, da ubace ustaške časnike u Hrvatsku s ciljem da povežu emigraciju s križarima, pokrenuta je polovinom 1945. O tome je na suđenju govorio Ljubo Miloš, nakon što ga je uhitila Uprava državne sigurnosti kao sudionika neuspjele Akcije 10. travnja 1947. Svaka skupina je išla neovisno i posebno od ostalih.¹⁷

Pavelić je najprije donio odluku da u zemlju pošalje ustaškog pukovnika Eriha Lisaka, bivšeg ravnatelja za red i sigurnost u NDH, dakle šefa redarstva, sa zadaćom da organizira obavještajnu mrežu, da oživi stare i

¹² Ante VUKIĆ, *Velebitski vukovi. Zapisi iz hrvatske križarske borbe*, bez mj. izd., 1984., 13.

¹³ Đ. LIČINA, *n. dj.*, 151.

¹⁴ Aleksandar VOJINOVIĆ, “Kako se razvijala naša Služba sigurnosti”, *Start* (Zagreb), 19. V. 1984.-14. VII. 1984., 30. VI. 1984.

¹⁵ Giuseppe MASUCCI, *Misija u Hrvatskoj. Dnevnik od 1. kolovoza 1941. do 28. ožujka 1946.*, priredio Marijan Mikac, Drina, Madrid 1967., 269.

¹⁶ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-1, Brojno stanje emigracije. Vjerojatno je riječ o elaboratu Ljube Miloša koji je napisao nakon što je pao u ruke UDB-e; *Terorističke i špijunske akcije protiv FNR Jugoslavije. Otkrića sa zagrebačkog procesa protiv ustaške terorističko-špijunske grupe Kavran-Miloš*, Zagreb, bez g. izd., 29; Nikola MILOVANOVIĆ, *Kroz tajni arhiv Udbe*, Beograd 1988., 236.

¹⁷ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-1, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Ljubo Miloš.

stvari nove ustaške grupe koje bi sabotazama i diverzijama te promidžbom stvorili povoljno ozračje za podizanje ustanka protiv komunističkog režima i Jugoslavije.¹⁸ Dakako, Lisakova dužnost bila je i ta da pronađe Luburića. Zanimljiv je podatak da se u logoru Fermo prepričavalo da je Pavelić predvidio da Lisak sam preuzme vodstvo nad križarima. Vjerojatnije je da je bio predviđen samo kao alternativa u slučaju da ne uspije pronaći Luburića.¹⁹ Zabilježene su i tvrdnje da je Pavelić, uznemiren jer je Ante Moškov, bivši zapovjednik Pavelićeva tjelesnog zbora i 1. hrvatske udarne divizije otišao u Hrvatsku mimo njegova znanja, poslao Eriha Lisaka za Moškovim u namjeri da učvrsti svoj autoritet.²⁰

Sve u svemu, Lisak se preko granice prebacio u rujnu 1945. Do Karlovca ga je pratio bojnik Pavao Vukić.²¹ Postoje podaci da je u pratnji osim Vukića bio još jedan bojnik. Povezali su se s križarima na Žumberku tj. s natporučnicima Lulićem i Bernardićem. Nakon što su se razdvojili oba su bojnika bila uhićena, ali su nedaleko od Rijeke uspjeli pobjeći.²² Lisak je uspio doći do Zagreba. U vezi s Lisakovim dolaskom u glavni grad spominju se različiti datumi, a naizgled ne tako bitan podatak uskoro je dobio presudan značaj. Naime, komunističkom režimu je prije svega stalo da njegov posjet nadbiskupu Alojziju Stepincu poveže s radom na Pastirskom pismu Biskupske konferencije, koje je objavljeno 20. rujna 1945., i da kompromitira zagrebačkog nadbiskupa. Zato se inzistiralo na tvrdnji da je Lisak došao k Stepincu u vrijeme zasjedanja Biskupske konferencije, što je potvrdio i tajnik Šalić.²³ Sam Lisak je u istrazi tvrdio da je krenuvši iz Trsta granicu prešao 21. rujna, a da je preko Rijeke u Zagreb stigao 22. rujna. Stepinac je suprotno Šaliću, pak, tvrdio da se susreo s Lisakom 24., a ne 19. rujna 1945.²⁴

Lisak je došao u nadbiskupski dvor kod tajnika Ivana Šalića pod lažnim imenom. Susreo se i sa Stepincem, ali se nadbiskup nije želio zadržavati s njime u razgovoru. Bio je svjestan da bi crkva mogla imati problema.²⁵ Iako je Lisak uvjeravao Stepinca da ne dolazi zbog terorizma ili ne-

¹⁸ N. MILOVANOVIĆ, *n. dj.*, 126.

¹⁹ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-1, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Ljubo Miloš; Ivan PRUSAC, *Tragedija Kavrana i drugova*, Rijeka 1996., 24; *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima*, urednik i izdavač Milan Stanić, Zagreb 1946., 10.

²⁰ N. MILOVANOVIĆ, *n. dj.*, 126.

²¹ G. VUKOVIĆ, *n. dj.*, 152.

²² HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-1, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Ljubo Miloš.

²³ *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima*, *n. dj.*, 10.

²⁴ *Proces Alojziju Stepincu. Dokumenti*, prir. Marina ŠTAMBUK - ŠKALIĆ, Josip KOLANOVIĆ, Stjepan RAZUM, Zagreb 1997., 310.; HDA, RSUP SRH, SDS, k. 88., 015-32, Marijan Ostojčić.

²⁵ N. MILOVANOVIĆ, *n. dj.*, 126-130.

ke političke akcije jer da je proljevanja krvi dosta, Stepinac je naredio da ga se više ne prima.²⁶ Međutim, čini se, da je Šalić pokazao više strpljivosti i zadržao se s Lisakom u razgovoru.

“On mi je rekao da je došao po nalogu svojih pretpostavljenih, t.j. poglavnika, da organizira u zemlji ustanak.”²⁷

Ipak, Šalić nije znao odgovoriti na pitanja je li istina da Rafael Boban djeluje sjeverno od Save, Vjekoslav Luburić negdje u Bosni i Hercegovini, a da Delko Bogdanić vodi otpor u Lici i to s više ljudi od ostalih. Nisu mu bile poznate ni navodne akcije oko Zagreba, ali je Lisaka obavijestio da se u Hrvatskoj nalazi i Ante Moškov predavši mu adresu veterinaru dr. Pavla Gulina koji je s njime bio u vezi.

No, prije nego što je uspostavio vezu s Moškovom, Lisak je bio uhvaćen 2. listopada 1945.²⁸ Optužnica javnog tužitelja Narodne republike Hrvatske podignuta je 26. kolovoza 1946. pred Vrhovnim sudom NRH. Lisak je na suđenju negirao tvrdnje da je trebao stati na čelo križara, iako je očito da je njegova zadaća bilo njihovo povezivanje i uobličavanje u disciplinirani pokret.

“Pa sada, nisam se ja smatrao dužnim da stanem na čelo tih grupica, ali sam smatrao dužnim i potrebnim da u smislu ustaškog djelovanja nastojim organizirati te grupice u tu svrhu da, dok se ne vidi kojim će putem prilike krenuti i kako će se situacija razviti, nitko na svoju ruku ništa ne poduzima.”²⁹

Oko dolaska Ante Moškova postoje kontradiktorne tvrdnje. Po vlastitu iskazu danom u istrazi, na dolazak u Hrvatsku odlučio se nakon sukoba s dr. Antom Pavelićem.³⁰ Po drugim svjedočenjima, upravo suprotno, samo ustaško vodstvo mu je dalo zadaću da se poveže s Luburićem i Bobanom, te da organizira ustanak.³¹ Iako sam spominje samo četiri suradnika, poznato je da su u njegovoj pratnji bili ustaški potpukovnik Frane Šarić, ustaški časnici braća Josip i Milivoj Crnko iz Varaždina, Ferdo Delač, Mirko Čavar i neki Karlo. Granicu su prešli 2. rujna, a u Vinicu po-

²⁶ *Stepinac mu je ime*, ur. Vinko NIKOLIĆ, Zagreb 1991., (reprint: München-Barcelona, Naklada Hrvatske revije, 1978., 206.

²⁷ *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, ur. Joža HORVAT i Zdenko ŠTAMBUK, Zagreb 1946.), 443.

²⁸ N. MILOVANOVIĆ, *n. dj.*, 130, 131; G. VUKOVIĆ, *n. dj.*, 18. Vidi: U Zagrebu je uhapšen ‘vitez’ Erich Lisak, jedan od nosilaca krvavog ustaškog režima. Ilegalno se prebacivao u zemlju u namjeri da organizira terorističke banditske skupine. *Vjesnik* (Zagreb) 17. X. 1945.,

²⁹ *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima, n. dj.*, 35.

³⁰ Jere JAREB, *Zlato i novac Nezavisne Države Hrvatske izneseni u inozemstvo 1944. i 1945.*, *Dokumentarni prikaz*, Zagreb 1997., 308.

³¹ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-1, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Ljubo Miloš.

kraj Varaždina došli su 8. rujna 1945. U dvorcu Stari Grad pokraj Vini- ce ostali su skriveni trinaest dana. Preko matere braće Crnko uspostavili su vezu sa Zagrebom i Crnkovim svakom dr. Pavlom Gulinom, koji je nosio pisma u Zagreb na Kaptol u vrijeme Biskupske konferencije. Spominju se dva pisma-cedulje Stepincu od 17. ili 18. rujna i 3. listopada 1945.³²

U razgovoru s Gulinom, u razdoblju od 17. do 22. rujna 1945., Moškova su zanimali podaci o ustašama, odnosno križarima. Gulin je odgovarao da u okolici Zagreba uopće nema borbi, da promet normalno teče, a da dvoji o tome da križari zaista djeluju u Slavoniji. Zapravo, odbacio je mogućnost da bi veće jedinice ustaša odnosno križara uopće boravile u šumama.³³ No, Moškov je vjerovao da će Gulin tek kod nadbiskupa Stepinca dobiti prave informacije o stanju ustaških skupina u zemlji, a poimenice se zanimao za Luburića, Bobana, Bogdanića i Sudara. Međutim, kad je Stepinac shvatio čija su pisma, bacio ih je u koš.³⁴ Neke informacije pružio im je tajnik Šalić koji je Gulinu rekao da je čuo da se Boban i Luburić nalaze u zemlji, a da ima i drugih skupina koje se bore.³⁵

Zbog neuspjeha u uspostavljanju veza s križarima i nepovoljnog stanja Moškov je odlučio da se grupa vrati u Austriju. Krenuli su istim putem kojim su i došli, dakle preko Slovenije pokraj Ormoža, gdje su prešli Dravu i prebacili se u Austriju. S Kavranom i Sušićem sastali su se 30. rujna 1945.³⁶

U literaturi se navodi da je nepovoljno stanje u zemlji bilo razlog novog sukoba Moškova s Pavelićem kojeg je optužio da bi pokušaj vraćanja u Hrvatsku i organiziranja borbi koristilo samo Paveliću da dođe do legitimiteta pred Angloamerikancima, a da se za Hrvatsku ne može ništa učiniti.³⁷ Međutim, postoje i manje vjerodostojna svjedočenja i o nešto povoljnijem Moškovljevu izvješću koji je, sjeća se Prusac, naveo da se u Hrvatskoj "grupice vojske" još bore i daju otpor i da je samo potrebna

³² HDA, RSUP SRH, SDS, k. 89, 015-37, Ferdo Delač; *isto*, k. 30, 013-0-41, Rekonstrukcija ustaškog pokreta i aparata sa područja kotara Varaždin, Ivanec i Novi Marof; Srećko ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja. Memoari*, priredio fra Martin PLANINIĆ, Zagreb 1995., 137; *Stepinac mu je ime, n. dj.*, 206; J. JAREB, *n. dj.*, 318; Stella ALEXANDER, *Trostruki mit. Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca*, Zagreb 1990., 122; *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima, n. dj.*, 12, 16; Bogdan KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, Zagreb 1986., 127.

³³ *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima, n. dj.*, 145.

³⁴ *Stepinac mu je ime, n. dj.*, 206; S. ALEXANDER, *n. dj.*, 122

³⁵ N. MILOVANOVIĆ, *n. dj.*, 124. - 125.

³⁶ J. JAREB, *n. dj.*, 308, 318. *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima, n. dj.*, 16.

³⁷ Ivica HRASTOVIĆ, "Ante Moškov - Uloga u stvaranju i propasti NDH", *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP), Zagreb 1999., 1, 127.-150.

pomoć saveznika.³⁸ Štoviše, Ljubo Miloš je u istrazi tvrdio da je Moškov izvješćivao da u šumama postoje jaki odredi i da je narod spreman za ustanak, što ipak, s obzirom na to gdje je izjava dana, treba prihvatiti s određenom rezervom.³⁹

Zanimljivo je da se Ferdo Delač, član Moškovljeve ekipe, nedugo nakon povratka ponovno pokušao prebaciti Hrvatsku. Uhićen je na samoj granici Jugoslavije i Italije kraj Divače 28. listopada 1945. Tvrdio je da ga je uputio Moškov sa zadaćom da stvori baze u Zagrebu.⁴⁰

Bojnik Ante Vrban se prvi put vratio u Hrvatsku s obavještajnim zadaćama već u ljeto 1945. i to preko Slovenije u blizinu Zagreba. Na putu nije našao nikoga, ali su ga seljaci uvjerovali da "križari postoje i da su ih pune šume". Pratio ga je poručnik Čop koji je poginuo na povratku prilikom prijelaza granice.⁴¹ Prema izjavi Antuna Pavlovića danoj u istrazi u UDB-i, Vrbana je izdao gazda kuće pokraj granice, u kojoj je boravio sa svojim pratiocem. Vojna jedinica je opkolila kuću, ali se Vrban, nakon što je ubio gazdu i njegovu ženu, probio iz obruča ubivši jednog vojnika. Njegov pratioc nije uspio pobjeći.⁴²

Ernest Telepeček vratio se iz emigracije već u ljeto 1945. Bio je tada, ako je vjerovati optužnici protiv Miloša i drugih, i kod Stepinca. Pri drugom pokušaju u ljeto 1946. skupina Ernesta Telepečeka i ustaškog natporučnika Branka Grgića uhvaćena je odmah na granici.⁴³ Srećko Rover spominje da je njegov prijatelj Grgić išao u Hrvatsku po uputama Kavrana i drugih vodećih ljudi u Austriji sa zadaćom da ispita prilike i da posjeti Vjekoslava Dilberovića, kojeg Rover uzdiže na razinu ustaškog ideologa. Grgić je, po Kavranovu saznanju, bio osuđen na smrt u Ljubljani, glavnom gradu Slovenije.⁴⁴ U istoj skupini, čini se, bili su i Drago te Pero Kutleša. Osim njih, u trojke su bili organizirani i emigranti nepoznatih imena, ali i sudbine: Brandt, Matijašić, Kastner, Domitar-Salinović i Hasanović.⁴⁵

Ustaški zastavnik Ivica Hećimović boravio je u Hrvatskoj potkraj kolovoza 1945. Došao je do Zagreba sa zadaćom da izvidi pravo stanje.⁴⁶

³⁸ I. PRUSAC, *Tragedija Kavrana i drugova, n. dj.*, 24; ISTI, *Akcija Deseti travanj: u svjetlu svjedoča: dokumentacije, n. dj.*, 96. "Svjedok" u izvorniku!

³⁹ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-1, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Ljubo Miloš.

⁴⁰ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 89, 015-37, Ferdo Delač.

⁴¹ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-1, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Ljubo Miloš.

⁴² HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-2, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Vrban Ante.

⁴³ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 84, 015-7-12, Optužnica Milošu i družini, 17. 6. 1948.

⁴⁴ S. ROVER, *n. dj.*, 122., 191.

⁴⁵ G. VUKOVIĆ, *n. dj.*, 100.

⁴⁶ S. ROVER, *n. dj.*, 257.

Na povratku u Italiju, vjerojatno zimi 1945., poslužio se vojnim vozilom marke Jeep bojnika Jugoslavenske armije i njegovom odorom, nakon što ga je prethodno, vjerojatno, ubio. Pomagao mu je njegov prijatelj Paško, koji je bio, zvuči nevjerojatno, bojnikov vozač. Na putu iz Zagreba u Delnicama su povezli nekog "visokog jugoslavenskog dužnosnika" i "nastojnika u nekom jugoslavenskom ministarstvu" koji je htio u Rijeku. Tog neplaniranog suputnika ubili su na području Kapele. Možda je riječ o ing. Anti Sedmaku, načelniku Ministarstva poljoprivrede i šumarstva, kojeg su neki "banditi" ubili u prolazu za Gorski kotar.⁴⁷ Došavši do Rijeke uspjeli su se prebaciti u Trst.⁴⁸

U ljeto 1946. Ivica Hećimović je ponovno krenuo u Hrvatsku. On i logornik Šimunović išli su vlakom do Zagreba i natrag i donijeli izvješće koje je bilo slično kao i ono Moškovljevo.⁴⁹ Međutim, Šimunovića nije, po riječima Miloša, poslao Kavran, nego Field Security Service (F.S.S.), engleska obavještajna služba u sastavu savezničkih okupacijskih snaga.⁵⁰

Zanimljivo je da je uz Hećemovića i vozača Paška u Italiju iz zatvora pobjegao i ustaški poručnik Safet Pajić. O njemu je poznato samo to da je bio osuđen na zatvorsku kaznu, a da je nakon bjega iz zatvora doveden u vezu s Ivanom Šalićem, tajnikom nadbiskupa Stepinca, koji mu je kao odbjeglom zatvoreniku u listopadu 1945., sudeći po optužnici, dao vezu za križare.⁵¹ Postoji podatak da se već zimi 1945./1946. vratio u domovinu u pratnji četvero ustaša.⁵² Treba naglasiti da dostupni dokumenti ne omogućuju razjašnjenje ni Pajićeve uloge, ali ni uloge vozača Paška. Obojica su emigrantima bili sumnjivi, a Paška su zbog toga čak i zatvorili jer je nosio tobožnje Luburićevo pismo. Nepoznato je na koji način, ali Paško je uspio pobjeći i vratiti se natrag u Hrvatsku!⁵³ Dostupni podaci omogućuju samo to da se s velikom vjerojatnošću pretpostavi da su Pajić i Paško bili izvršitelji jedne od mnogih "kombinacija" UDB-e koja se vrlo uspješno borila protiv križara.

⁴⁷ Samostani i župni uredi - skloništa ustaških bandita. Pred Okružnim narodnim sudom u Karlovcu vodi se postupak protiv grupe "križara" - ustaša, *Vjesnik* (Zagreb) 30. XII. 1945.; *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima, n. dj.*, 217.

⁴⁸ *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima, n. dj.*, 258.

⁴⁹ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-1, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Ljubo Miloš.

⁵⁰ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-1, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Ljubo Miloš.

⁵¹ *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima, n. dj.*, 13.

⁵² HDA, RSUP SRH, SDS, k. 79, 015-4, Banditizam od 1945.-1948., 17. 7. 1948.

⁵³ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-1, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Ljubo Miloš.

Jedan od sudionika Akcije 10. travnja Srečko Rover bio je u Rijeci već u proljeće 1946. Na povratku je ponio negative s fotografijama pojedinih gerilskih skupina iz Hrvatske. Filmove i izvještaje o svom boravku u domovini predao je jednom američkom obavještajcu u Trstu, koje je ovaj poslao u Washington.⁵⁴ Na žalost o tom zanimljivom putu i susretu s križarima Rover u svojim sjećanjima nije zabilježio nikakve detalje niti je dao objašnjenja, iako bi njegove tvrdnje o fotografijama križara i “križara”, među kojima je kasnije prepoznao i jednog četnika, to zahtijevale. Neuvjerljivo zvuče Miloševe riječi dane u istrazi da je Rover bio i u Zagrebu.⁵⁵

U jesen 1946. Pavao Vukić, koji je 1945. bio u Lisakovoj pratnji, ponovno je vodio grupu ustaša sa zadaćom da provjeri rad križarskih skupina. U Hrvatskoj su se zadržali mjesec dana, od 16. listopada do 16. studenoga 1946. Skupina je prošla Ravnu Goru, Ivančicu, Kalnik, Sv. Ivan Zelinu, Kutinu, okolicu Kutine i Ogulina, a da nigdje nisu sreli križare. Nakon povratka u Italiju njihovom šokantnom izvješću nitko nije htio povjerovati. Inače, skupina se na svom putu ubrzo raspala. Dio skupine se vratio u Italiju, dio je izginuo, a dio je uhićen i osuđen.⁵⁶ Treći put je Pavao Vukić prešao u Jugoslaviju kao pripadnik Akcije 10. travnja. Uhićen je 4. svibnja 1948. s jedanaestom skupinom koja se pokušavala probiti u Hrvatsku. Osuđen je na smrt.⁵⁷

U vezi s Pavlem Vukićem bila i skupina od jedanaest časnika i dočasnika koja je nakon tri mjeseca priprema krenula preko granice u kolovozu 1946. I ona je imala zadaću da se poveže s križarima u Hrvatskoj. Preko Slovenije došli su na Ivančicu, bili u Lepoglavi, Ivancu, a kraj Zaprešića su na splavi prešli Savu. Ispod Plješivice, pokraj Ozlja, Netretića, Bosiljeva i Trošmarije krenuli su u smjeru Ogulina. Skupina se putem brzo raspala, nekoliko ih je uhićeno, a neki su se probili do Like. Nisu izvršili značajniju akciju, osim što su prolazeći pokraj Gornje i Donje Dubrave, koje su bile naseljene srpskim stanovništvom, između Karlovca i Ogulina, palili kuće i pucali na civile. Kraj Bosiljeva su upali u jednu kuću, potrgali slike Staljina i Tita i uzeli jednu pušku. Na istom području su razoružali jednog policajca. Ipak zadaću nisu izvršili.⁵⁸

U jesen 1946. prebacio se u zemlju poručnik Šuster sa svojom grupom. Preko Austrije došli su do Sv. Ivana Zeline. Nisu našli križare pa su se vratili nazad. Isto tako, u jesen 1946. u Hrvatsku se uspio probiti nat-

⁵⁴ S. ROVER, *n. dj.*, 143.-144., 147.

⁵⁵ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-1, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Ljubo Miloš.

⁵⁶ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 81, 015-7-11-23, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: P. VUKIĆ; G. VUKOVIĆ, *Klopka za koljače, n. dj.*, 152, 170; ISTI, *Operacija Gvardijan*, Zagreb 1958., 38.

⁵⁷ G. VUKOVIĆ, *Klopka za koljače, n. dj.*, 18; S. ROVER, *n. dj.*, 317.

⁵⁸ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 89, 015-37, Ivan Blašković.

poručnik Bilobrk. Bio je na Ivančici i uhvatio vezu s malom skupinom križara. O poručniku Križaniću je poznato samo to da je nakon prelaska granice deset dana tražio vezu na Bilogori, gdje je zalazio u sela tražeći hranu. Bio je uhićen.⁵⁹

Može se vjerovati da su upravo neke od ovih ustaških skupina spomenute i u izvješću UDB-e iz 1948. u kojem se navodi samo to da se potkraj 1946. u dvije do tri skupine iz Austrije ubacilo oko 20 ustaških terorista.⁶⁰

U veljači 1946. prebacio se iz Italije ustaški satnik Boranić, zamjenik pukovnika Ivana Stiera, s četiri ustaše. Imali su radiopostaju i promidžbeni materijal. Prešavši granicu kraj Trsta sva petorica su uhvaćena.⁶¹ Međutim, publicist Borislav Suša, čija originalan opis događaja izaziva dvojbe, tvrdi, suprotno ostalim dokumentima i literaturi, da se Boranić uspio probiti do slavonskih križara, štoviše, da se susreo s Antom Vrbanom i Milanom Pribanićem, pukovnikom Hrvatske seljačke zaštite.⁶² Za razliku od Suše koji tvrdi da se Pribanić uspio probiti u Hrvatsku u ožujku 1946., u optužnici Ljubi Milošu i drugima, u čiji proces je bio uključen i Pribanić, ostalo je zapisano da je Pribanić, sa svoja dva četnička pratioca, uhićen u kolovozu 1947. odmah nakon prelaska Jadrana.⁶³

Usput rečeno, Pribanićeva skupina, za razliku od drugih ubačenih skupina, bila je po svom sastavu i namjerama jugoslavenska skupina. Njezini članovi su bili, osim samog Pribanića, četnički major Božidar Mičić i četnički dužnosnik Dušan Tošić. Iz Italije u Jugoslaviju su se prebacili, po vjerodostojnijim podacima, 19. kolovoza 1947. Nakon što se Pribanić angažirao na povezivanju haesesovaca, ustaša i četnika, Siniša Ocoljić Pazarac, potpukovnik "jugoslavenske vojske u domovini", angažirao ga je na organizaciji "hrvatske armije" kao sastavnog dijela te vojske. Zato se vratio u zemlju noseći sa sobom upute za vojničku organizaciju, osnivanje udarnih grupa i trojki te stanovništva.⁶⁴

Jedan od najozbiljnijih pothvata HNO-a bio je drugi dolazak Ante Vrbana 1946. U vrijeme priprema za slanje većih organiziranih skupina visokih dužnosnika NDH i ustaških časnika u domovinu, Pavelić je odlučio da ponovno ispita stanje u Hrvatskoj. Potaknut mnogim vijestima o

⁵⁹ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 81, 015-7-11-14, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Julio Špalj; isto: Ljubo Miloš; *Vjesnik* (Zagreb) 19. VII. 1948.

⁶⁰ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 79, 015-4, Banditizam od 1945.-1948., 17. 7. 1948.

⁶¹ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 79, 015-4, Banditizam od 1945.-1948., 17. 7. 1948.; isto, k. 80, 015-7-1, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Ljubo Miloš; G. VUKOVIĆ, *Klopka za koljače, n. dj.*, 152.

⁶² Borislav SUŠA, "Operacija 'Gvardijan'", *Vjesnik*, 26. 1. - 14. 2. 1983.

⁶³ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 84, 015-7-12. Optužnica protiv Ljube Miloša i družine, 17. 6. 1948.

⁶⁴ *Isto.*

otporu i nezadovoljan dotadašnjim izvješćima, obratio se Kavranu. Trebalo je izviditi stanje oružanih skupina, ali i to koji od visokih ustaških časnika se još nalaze u zemlji. Najviše su ga zanimali Vjekoslav Luburić i Rafael Boban. Kavran se obratio Jakovu Džalu, a Džal je povjerio tu dužnost Ljubi Milošu. Miloš je angažirao Vrbana, koji je bio u logoru Fermo.⁶⁵

Vrban i njegova pratnja, od kojih je na kraju ostao samo ustaški vodnik Mirko Cavar, krenuli su na put 12. travnja 1946. iz Leibnitsa u Austriji.⁶⁶ U Hrvatsku su došli 28. travnja.⁶⁷ Nakon boravka u Zagorju, Pođravini i Slavoniji, 24. lipnja otišli su u Bosnu i Hercegovinu. Na putu je Čavar poginuo, a Vrban je bio ranjen. Uskoro, 21. kolovoza Vrban je krenuo nazad u Hrvatsku, a 30. rujna prema Austriji u pratnji Luke Grgića, križara iz Vičićeve grupe. U Klagenfurt (Celovec) stigao je 26. listopada 1946.⁶⁸ Izvješće s opisom puta i procjenama stanja, o čemu će biti detaljnije riječi, predao je ili diktirao pukovniku Jakovu Đalu u studenome 1946., a on ga prosljedio Božidaru Kavranu i dr. Lovri Sušiću.⁶⁹ Vrban je konstatirao da su sva njegova nastojanja da pronade generale Luburića, Bobana ili kojeg starijeg ustaškog časnika ostala bezuspješna.⁷⁰ Na ovom mjestu treba upozoriti na to da je Vrban izvijestio da je on naišao na već organizirane zdruge u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, preciznije u Slavoniji i Hercegovini. Međutim, te tvrdnje je publicist Goran Vuković, iza kojeg se po svemu sudeći krije Gabro Vidović Bucu, u to vrijeme potpukovnik i šef 2. odsjeka 2. odjeljenja Udbe, pobijao naglasivši da ih je Vrban sam ustrojio.⁷¹ I zaista, Vrban je u istrazi, 23. srpnja 1947., izjavio da je on osobno osnovao 1. slavonski križarski zdrug i 1. hercegovački križarski zdrug. Isto to, da je Vrban sam osnovao 1. slavonski križarski zdrug tvrdio je u istrazi i Antun Pavlović, zapovjednik njegove 1. bojne.⁷²

⁶⁵ S. ROVER, *n. dj.*, 212; I. PRUSAC, *Tragedija Kavrana i drugova, n. dj.*, 23; Dinko ŠAKIĆ, "Nepoznati memoari Dinka Šakića: S Poglavnikom u Alpama 1946. godine", pripremio Ivica RADOŠ, *Jutarnji list* (Zagreb), 4. VI. 1998.- 11. VI. 1998.; G. VUKOVIĆ, *Klopka za koljače, n. dj.*, 14; HDA, RSUP SRH, SDS, k. 79, 015-7-6, Karakter i veze ustaške špijunske-terorističke organizacije.

⁶⁶ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 79, 015-4, Banditizam od 1945.-1948., 17. 7. 1948.; S. ROVER, *n. dj.*, 360.

⁶⁷ G. VUKOVIĆ, *Klopka za koljače, n. dj.*, 14.

⁶⁸ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 85., 015-7-15-15, Izvješće Podgorskog, studeni 1946.; Milenko DODER, *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*, Zagreb 1989., 107

⁶⁹ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-1, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Ljubo Miloš.

⁷⁰ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 85., 015-7-15-15, Izvješće Podgorskog, studeni 1946.

⁷¹ G. VUKOVIĆ, *Klopka za koljače, n. dj.*, 14.

⁷² HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-2, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Vrban Ante.

Ivan Prusac svjedoči o tome kako su u emigraciji s velikim razočaranjem primili Vrbanovo izvješće o stanju u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, koje je bilo u potpunoj suprotnosti s njihovim velikim očekivanjem.

“Tek dvie donekle jače skupine i to sve u Slavoniji i Hercegovini. Inače sve raztepeno u posve male skupinice po desetak do dvadesetak ljudi, svaka prepuštena sama sebi, nepovezana sa najbližom skupinom, skoro nigdje kod njih častnika a često ni dočastnika, većinom nedisciplinirane, mnoge skoro prave pljačkaške bande, dešperateri, što spašavaju glave ...”⁷³

Kavran je o Vrbanovim dojmovima izvijestio Pavelića. Rad na organiziranju i slanju skupina ustaških dužnosnika, časnika i dočasnika se intenzivirao.

Vrbanovo izvješće iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Od svih skupina koje su bile poslone u Hrvatsku samo su rijetke predale izvješća, a samo je ono Vrbanovo dostupno.⁷⁴ Vrban, u izvješću datiranom početkom studenog 1946., vrlo detaljno opisuje svoj boravak u domovini u pratnji Mirka Čavara. Prešavši Dravu između Gole i Ždale uputio se na Bilogoru. U Donjim Mostima je saznao da se križari nalaze u Bilogori i da je Boban s jednom manjom skupinom svojih ljudi u jesen 1945. bio u samoj Virovitici, a da se njegove skupine zvane “čete smrti” trenutno nalaze oko Virovitice, Pitomače i Špišić Bukovice.

Zato se Vrban uputio prema Virovitici. Nije sreo križare, pa je krenuo na Kalnik. Kraj Novog Marofa došao je u kontakt s jednom Bobanovom grupom od sedam ljudi. Saznao je da na Kalniku ima dosta križara u malim skupinama formiranih od domaćih ljudi. Gotovo svako selo ima križarsku grupu od 5 do 20 ljudi. Međutim, ni ovdje ništa nije saznao o Bobanu.

Na Ivančici je uzalud tražio ustaškog bojnika Kopjara. Bezuspješno obilazeći planinu spustio se i do Ivanca, Krapine i Zlatara. Na području Bjelovara od seljaka je saznao da su križari izveli akciju u Rovišću. Zauzeli su na neko vrijeme mjesto i “ubili jednog partizanskog kapetana, 24 oznaša, 12 milicionera i predsjednika mjesnog N.O.O. odveli sa sobom”. Taj podatak najvjerojatnije nije vjerodostojan. Teško je vjerovati da zarobljavanje ili ubojstvo 36 pripadnika OZN-e i policije ne bi bilo nigdje drugdje zabilježeno, pa ni u elaboratima UDB-e.

Nedaleko od Paulovca naišao je na 19 pripadnika Crne legije koji su pobjegli iz logora Velika Pisanica. Čuo je za incident u Zdencima kad je na nekom mitingu jedan student napao “partizanskog delegata” zbog

⁷³ I. PRUSAC, *Akcija Deseti travanj: u svjetlu svjedoka: dokumentacije, n. dj.*, 97.

⁷⁴ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 85., 015-7-15-15, Izvješće Podgorskog, studeni 1946.

⁷⁵ Ivica Hrastović tvrdi, ne navodeći izvor, da je Ante Štitić “navodno” poginuo kao križar u Bosni. Vidi: I. HRASTOVIĆ, *n.dj.*, 127.-150.

progona Hrvata i rekao da je stanje gore nego za vrijeme Turaka. Kad su kod studenta pronašli pištolj na mjestu su ga "zatukli". Vrban je neprecizan pa pretpostavljam da je riječ o Velikim Zdencima pokraj Grubišnog polja ili, pak, o Zdenčacu pokraj Garešnice.

Uputivši se na Papuk kraj Doljanovaca pokraj Slavonske Požege povezo se s 1. slavonskim križarskim zdruhom, a "uoči Duhova" osobno sa zapovjednikom zdruga Antunom Vičićem, bivšim tabornikom općine Brestovac, i s Antom Pavlovićem, tabornikom općine Stražeman. U logoru su mu priredili vojnički doček s prijavkom i počasnim satom. No, Vrban je uskoro konstatirao da među križarima nedostaje stege i autoriteta. Prevladavala je samovolja, a česta su bila opijanja.

Zdrug je imao sljedeći sastav: 1. bojna na Papuku, 2. bojna na Požeškoj gori, 3. bojna na Psunju, 4. bojna, koja se tek trebala uklopiti u sastav zdruga, na Dilju, a pod zapovjedništvom jednog domobranskog časnika. Zdrug je djelovao na području kotareva Pakrac, Požega, Nova Gradiška, Slavonski Brod, Našice, Orahovica do Save. Zapovjednik zdruga bio je Antun Vičić, ustaški natporučnik, glavar stožera Mile Obrovac s nadimkom Lovrenčić, sudac i ustaški natporučnik iz Petrova Sela kraj Nove Kapele. Zapovjednik 1. bojne bio je Ante Pavlović, a 2. bojne Martin Sarić, redarstveni činovnik u župi Vukovar, koji je ujedno bio i pobočnik zapovjednika zdruga. Zapovjednik 3. bojne bio je Vinko Vincetić, ustaški zastavnik. Ime zapovjednika 4. bojne Vrban ne navodi.

Osim zdruga na tom su području djelovale i međusobno nepovezane skupine. Pivarskoj skupini, koja je djelovala između Nove i Stare Gradiške, zapovijedao je ustaški satnik Marinko Polić. Oko Hrvatske Sagovine nalazila se grupa od 80 ljudi pod zapovjedništvom poručnika Peričića, sina generala Peričića. Na "Velikom Sdruhu šuma Jasenik" nalazila se grupa od 50 ljudi pod zapovjedništvom Roka Simčića, ustaškog vodnika. U Dilj planini je djelovala skupina od 25 ljudi pod vodstvom Mirka Đuretića, ustaškog vodnika, te jedna bosanska skupina od 12 ljudi koja je prešla s Motajice i pristupila Slavonskom zdrugu. Na tom području, izvješćivao je Vrban, djelovalo je i nekoliko manjih skupina koje se nisu željele nikome podrediti.

Što se tiče drugih područja Slavonije preostalo je više manjih skupina. Pod zapovjedništvom zastavnika Baljka kretale su se između Donjeg Miholjca, Đakova, Osijeka i Našica, sve do Podravske Slatine. Vrban je saznao da su brojile oko 80 dobro naoružanih ljudi i da su tri puta ulazili u Donji Miholjac te digli u zrak vojnu pekaru i druga vojna skladišta. Napadali su vlakove, vojnike razoružavali i puštali ih. Između Slatine i Bjelovara bilo je nekoliko grupa s bivšim pripadnicima Bobanovih jedinica, ali nije imao informacije o njihovu brojnom stanju.

Zanimljivo je da je za vrijeme boravka u zdrugu Vrban dobio dopis nepoznate organizacije iz Slavonskog Broda pod imenom Hrvatska politička organizacija koja je od njega kao izaslanika emigracije tražila da

potpiše “zahtjevnici za opremu i oružje” za Slavonski zdruk. Zdrugu je poslala i upute o pravilima djelovanja i borbe, zahtijevajući da zarobljenike sve do čina satnika pušta na slobodu, a da časnike s činovima od satnika na više zadržava radi razmjene. I ne samo to, organizacija je zahtijevala da joj se predaju izvješća svakog mjeseca. U drugom dopisu je naložila Vrbanu da se stavi na raspolaganje organizaciji te da preuzme vodstvo nad zdrugom. Pozvala ga je da se odazove susretu, kako je navedeno u dopisu, s izaslanikom u rangu ministra buduće hrvatske vlade Duićem i to 24. lipnja 1946. kraj Slavonske Požege. Do susreta nije došlo, jer se Duić, navodno, zadržao kraj Dubrovnika. Vodstvo zdruga je pretpostavljalo da dopisi dolaze iz Glavnog stožera, za koji se vjerovalo da ga je pukovnik Erich Lisak osnovao u Zagrebu, a da je osim Glavnog stožera uspostavljen i terenski stožer na Velebitu. U dopisima, koji su završavali sa pozdravima “Vjera u Boga i seljačka sloga”, navodilo se da u samom Zagrebu organizacija ima 1.000 članova i da je povezana s emigracijom.

Međutim, riječ je bila o djelovanju Josipa Duića, bivšeg predsjednika Obrtno-komore NDH, koji se, nakon što je pobjegao 1945., vratio u svibnju 1946. iz Italije. Po dolasku u zemlju povezo se s “osuđenim zločincem” Vinkom Falakom, “organizatorom križarskih bandi”, kao i s ustaškim dopukovnikom Štitićem, koji u to vrijeme vodi “križarsku-terrorističku grupu”.⁷⁵ Osnovao je Hrvatsku političku organizaciju, odnosno, kako se još navodi u izvorima, Hrvatski domovinski pokret ili Domovinsko političko vodstvo za Hrvatsku, s ograncima u Novoj Gradiški, Slavanskom Brodu, Slavanskoj Požegi i Zagrebu nastojeći obuhvatiti križare u Slavoniji, ali i drugim dijelovima Hrvatske. Pokušaj povezivanja s 1. slavonskim križarskim zdrugom nije uspio, a Josip Duić je uhićen 7. kolovoza 1946. u Novoj Gradiški. Vlast ga je prozivala kao “ustaško-mačekovskog” zlikovca i kao agenta strane špijunaže. Na temelju toga, kao i na osnovi optužbi da je davao “banditskim grupama” pismene naloge za ubijanje pripadnika vlasti i vojske te da se na osnovi tih uputa aktivirala skupina na čelu s Antom Vrbanom, osuđen je na smrt 1948., vjerojatno u mjesecu studenome.⁷⁶

Vrban je u potrazi za generalima Luburićem i Bobanom krenuo u Bosnu prešavši 24. lipnja 1946. Savu kraj Slavanskog Kobaša. Prošao je Motajicu, Kozaru i Grmeč, kao Osječenicu te Srneticu, a da nije našao križare. Tek na Livanskom polju kraj Zdralskog blata sreo se sa skupinom od 80 križara. I između Jajca i Kotor Varoša našao je male skupine domaćih križara. Prošavši Ljubić na Vlašiću je sreo križare koji su ih povezali s bugojanskom, kupreškom i gornjovakufskom grupom koja je

⁷⁵ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 79, 015-4, Banditizam od 1945.-1948., 17. 7. 1948.; isto, k. 85., 015-7-15-15; *Vjesnik*, “Osuđeni ustaški zločinci”, 17.11. 1948.; S. ROVER, *n. dj.*, 360., 361; *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997., 103.; G. VUKOVIĆ, *Operacija Gvardijan*, Zagreb 1958., 38.

imala oko 120 momaka. Travnička skupina bila je potisnuta iz Šebešića prema Romaniji. Na Raduši je uhvatio vezu s križarima preostalim nakon pogibije njihova vođe pukovnika Stjepana Sičaje Gegana. Njegova grupa imala je 1.700 ljudi, ali poslije njegove smrti zimi 1945.-1946. i proglašene amnestije, taj je broj spao na nekoliko desetina, koje su pod vodstvom Mirka Kapulice otišli na Biokovo.

Proživši položaje “partizanske divizije i Ozne” koja je između Prozora i Duvna sprječavala prebacivanje križara iz Bosne u Hercegovinu i obratno, na Vranu je uhvatio vezu s 1. hercegovačkim križarskim zdruhom pod zapovjedništvom ustaškog satnika Bože Mandića. Vrban je bio zadovoljan sa stanjem u zdruhu gdje je vladala vojnička stega. Križarske skupine oko Bradine i Konjica te one “prema” Nevesinju nisu bile povezane sa zdruhom. Opisujući stanje u susjednoj Hrvatskoj, Mandić je ocijenio da se dubrovačka okolina drži “vrlo dobro”, kao Dalmatinska zagora i Imotska krajina, dok su Split, Omiš i Makarska “nepopravljivi”. Vrban je saznao da je Rafael Boban viđen u Hercegovini sa osam križara u proljeće 1946., a da je Vjekoslav Luburić bio dva tjedna nakon poraza u Zagrebu, gdje se rastao od svojih ljudi. Saznao je i to da je zapovjednik svih križara bio ustaški pukovnik Frane Primorac, koji je bio uhvaćen i obješen u Mostaru “prošle zime”.

Na putu, na Čvrnsnici su Vrban i Mirko Čavar upali u zasjedu, u kojoj je njegov pratilac poginuo. Nakon Vrbanova ranjavanja, satnik Mandić ga je s dvije bojne križara 27. srpnja prenio na Vran. Na povratku u Slavoniju 21. kolovoza 1946. dodijeljen mu je novi pratilac zastavnik Nikola Šapanja iz gornjovakufske križarske grupe. Na putu prema Slavoniji na Mohračić planini našli su križarsku grupu od 30 ljudi. Od njih je saznao da se velike križarske skupine nalaze oko Kraljevog polja i Han piješka. Kraj Dervente uhvatili su vezu s grupom od 60 ljudi, koju je ocijenio kao najborbeniju skupinu u cijeloj Bosni, a saznali su za još jednu skupinu od 40 momaka.

Na Papuk, u zapovjedništvo 1. slavonskog križarskog zdruha Vrban je stigao 19. rujna. Već 30. rujna krenuo je na put nazad u Austriju. Kraj Donjeg Miholjca je od seljaka saznao da su se neki križari prebacili iz Mađarske i kraj Dalja uništili četiri tenka, te se vratili u Mađarsku. Nije uspio prijeći Dravu i prebaciti se u Mađarsku jer je tu bila uspostavljena “sper zona sa svrhom da spriječi prebacivanje križara”, nastavio je put paralelno uz Dravu, a u Klagenfurt je stigao 26. listopada 1946.

U izvješću Vrban ističe da je prošao Zagorje, Slavoniju, Bosnu i Hercegovinu, a da u Lici nije bio zbog “poodmakla vremena” i jer je pretpostavljao da je veza s Likom već uspostavljena. Sva njegova nastojanja da pronađe generale Luburića, Bobana ili kojeg drugog starijeg ustaškog časnika ostala su bezuspješna. O Frani Sudaru je saznao samo to da je viđen u partizanskom teretnom vlaku između Bleiburga (Pliberka) i Mari-

bora. Saznao je i to da su pukovnik Delko Bogdanić, dopukovnici Ventura Baljak i Krešimir Kuraja te bojnik Mile Orešković na Velebitu.

Drugi dio Vrbanova izvješća odnosi se na opis političkog stanja. Bitni zaključak je bio da je režimski teror nepodnošljiv, a da se zbog pojave i najmanje križarske grupe "čiste" šume i okolna sela. Strahoviti pritisak trajao je sve do veljače 1946., kad je popustio, kako je to izvijestio, zbog vanjskopolitičke situacije. Gotovo sva vojska se prebacila na granice i na Jadran očekujući angloameričku invaziju.

Ocijenio je da je među svim križarima 95% ustaša, a na područjima koje je osobno prošao ima ih 2.500 organiziranih po manjim grupama. Nema hrvatskog sela "bez bar par križara", a kad bi imali oružja i streljiva bilo bi ih na tisuće. Zbog prevladavajuće taktike mirovanja do povoljnog momenta prihvaćaju su se samo oni kojima je "pod nogama podgorilo". Međutim, priznaje Vrban, proglašena amnestija i nagrade za izdaju umanjile su broj križara, koji uglavnom napadaju zadruge, razna državna skladišta i vlakove. Zarobljene vojnike razoružavaju i puštaju kući, a časnike i oznaše "odvođe sa sobom". Križari, smatrao je Vrban, mogli bi cijelu zemlju držati u šahu da nema "bestijalnih" represalija, što ih sili na suzdržljivost.

Vrban je zaključio da križari političku situaciju dobro poznaju i da iščekuju rat između "boljševizma i anglo-amerikanaca". Jugoslavenska vojska vrši pripreme, postavila je mine u rudnicima i tvornicama, gomila hranu i provodi mobilizaciju. Opremljena s novim ruskim naoružanjem smještena je na granicama, dok Rusi čuvaju uzletišta. Za razliku od oružja, ima problema s odjećom. Vojnici su siti rata, a sami časnici govore da će u slučaju rata doći do goreg rasula od onoga koji je doživjela kraljevska jugoslavenska vojska. Dio bivših pripadnika "hrvatskih oružanih snaga" je mobiliziran i smješten na grčkoj granici. Mnogi se žele prebaciti u križare, ali im se preporučuje, ustvrdio je Vrban, "da još nije momenat". Suprotno negativnom prikazu stanja u Jugoslavenskoj armiji (JA) Vrban je za križare ustvrdio da su puni poleta i da unatoč represalijama imaju potporu naroda. U vjerskim procesijama, a navodi primjer Kutjeva, ljudi uzvikuju "živile ustaše, živila slobodna Hrvatska" jer u ustašama vide spas. Raspituju se za Pavelića. S hrvatskih zastava skidaju petokraku, a na mitinzima upadaju u riječ govornicima. U Zagorju, piše Vrban, jedan je starac samom Josipu Brozu Titu, maršalu, predsjedniku vlade FNRJ i generalnom sekretaru KPJ, upao u riječ tvrdeći da se s novom vlašću nije ništa popravilo. Navodno mu je Tito odgovorio da se sve popravilo, ali da su Zagorci ti koji se nisu popravili.

Po Vrbanovim procjenama 90% Zagoraca je bilo nezadovoljno, 10% vlasti pripada HRSS-u, a svi su orijentirani prema HSS-u. Ljude je, osim procesa protiv Stepinca i Lisaka, najviše pogodila uredba, kako je netočno izvještavao Vrban, o zabrani krštenja djece i sklapanje brakova u crkvi od 15. svibnja 1946. Uz tu vijest o oduzimanju prava crkvi na držanje ma-

tičnih knjiga rođenih i vjenčanih te njihovoj predaji civilnim matičarima, Vrban je potpuno netočno izvijestio da križare u Zagorju vodi Martin Mesarov, zastupnik HSS-a. Zapravo je Mesarova već sredinom 1945. uhitila OZN-a mjesecima manipulirajući njegovim imenom i namještajući zamke križarima na području Virovitice, da bi njegovu likvidaciju nakon višemjesečnog zatočeništva, pod izlikom sukoba s tobožnjim vođom križara, komunistički režim objavio i u *Vjesniku*.⁷⁷ U Slavoniji je po Vrbanovoj procjeni još povoljnije stanje za križare, pa kod Hrvata vlada "100% neraspoloženje". "Duh" je ustaški, a od Mačeka se ničemu ne nadaju jer su uvjereni da se "u rukavicama ne može ništa stvoriti".

Vrban ushićeno ustvrđuje da su "u Bosni i Hercegovini rodjene ustaše", ali za razliku od katolika, muslimani su "potpuno u vodama komunističkim". Štoviše, tvrdi Vrban, natjecali su se s komunistima tko će biti okrutniji prema katolicima. Zbog nove političke situacije svoje su ponašanje promijenili za nekoliko stupnjeva, a među križarima ima samo 1% muslimana. Kao znak na odorama nose polumjesec na prsima. U narodnooslobodilačkim odborima, procijenio je Vrban, nalaze se većinom "naši ljudi".

Vrban se bavio i procjenama raspoloženja među Srbima na području bivše NDH. Ustvrдио je da su pravoslavci 90% za kralja, a samo 10% za Tita. Četnici su se, naglašava Vrban, raspali i prešli u partizansku vojsku, a posebice nakon Dražine osude i Titove amnestije. Ostale su samo male skupine u Istočnoj Hercegovini, a na području oko Jajca i Bugojna bilo je nekoliko skupina od 5 do 15 ljudi. Zenički odred je brojio 6, motajički 20, ozrenski 50, a kozarački 15 ljudi. Za istočnu Bosnu Vrban nije imao podataka.

Vrban je izvješće završio s procjenama o stanju logora i zarobljenika. Po njegovim saznanjima na nekadašnjem području NDH nalazilo se 162 logora i kaznena zavoda sa zatočenih 400.000 osoba, od toga najviše Hrvata. Pozivajući se na tvrdnje nekih svećenika ustvrдио je, imajući na umu razdoblje poslije rata, da je u logorima ubijeno ili umrlo preko 800.000 Hrvata. Po tim istim procjenama među pripadnicima vojske NDH bilo je ubijeno 70% vojnika, 85% dočasnika i 95% časnika, a među hrvatskim intelektualcima njih 80%.⁷⁸

Mnoga navedena pretjerivanja i površnost u Vrbanovu izvješću zaslužuju poseban osvrt. No, na ovom mjestu spomenut ću samo to da je o pretjeranosti mnogo manjih procjena stradalih od navedenih dosta pisano.⁷⁹

⁷⁷ Ubijen Martin Mesarov, organizator Mačekove tzv. 'bijele garde'. *Vjesnik* (Zagreb) 5. I. 1946.

⁷⁸ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 85., 015-7-15-15, Izvješće Podgorskog, studeni 1946.; isto, k. 85., 015-7-15-12, Izvještaj Vičića.

⁷⁹ Vladimir ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989.

Izvjješća 1. slavonskog križarskog zdruga

Osim svog izvješća Vrban je u Austriju donio i predao Hrvatskom državnom vodstvu (HDV) tri izvješća 1. slavonskog križarskog zdruga od 21. rujna 1946. i dva izvješća 1. hercegovačkog zdruga od 27. srpnja 1946. Napisani su po istom obrascu, očito po Vrbanovoj sugestiji i uputama vodstva u emigraciji.

Izvjješće o partizanskoj promidžbi protiv anglo-amerikanaca, koji su potpisali zapovjednik zdruga Vičić i glavar stožera natporučnik Obrovac-Lovrenčić, naslovljeno je na dr. Zudeniga, “predsjednika skupine Hrvata” u logoru Lienz, koji je izdavao list *Plamen*, ali i na Field Security Service, englesku obavještajnu službu u sastavu savezničkih okupacijskih snaga (F.S.S.). S obzirom na to kome je bilo namijenjeno očito je to izvješće, kao i ono iz Hercegovine, trebalo kompromitirati komunistički režim u očima saveznika, a križare prikazati kao njihove saveznike.

U skladu s naslovom Vičić i Obrovac pišu o snažnoj komunističkoj propagandi protiv Angloamerikanaca. Komunistička vlast je prijeteći Angloamerikanaca s atomskom bombom uspoređivala s prijetnjama Hitlera, a u novinama se izrugivala govorima američkih i britanskih državnika. Propagirala je novu i jaču rusku bombu, ali i njihovu nepobjedivost, a sve to u kontekstu pozivanja na pravo na Trst i Julijsku krajinu te Egejsku Makedoniju. Na mitinzima, pišu dalje križarski zapovjednici, se propagira podjela svijeta na reakcionarnu i naprednu komunističku frontu, koja će pobijediti u svjetskoj revoluciji. SAD i Velika Britanija se prozivaju kao glavne protivnice nove vlasti.

Upozorava se na revoluciju kojom se ruši stari sustav i uvodi novi. Pod izlikom kažnjavanja “ratnih zločinaca” osuđuju se svi oni koji stoje na putu komunističkim planovima. Vršer se likvidacije bez suda, mnogi završavaju u logorima i zatvorima, a uveden je, pišu Vičić i Obrovac, propis “likvidacija bez suda”. Komunisti žele uništiti političke protivnike fizičkom likvidacijom, gospodarski uništiti Crkvu i obrtnike, kao i građane i seljački stalež. Zato su izvršili agrarnu reformu, a Crkvu optužuju da pomaže križarima da bi svećenike mogli fizički uništiti. Dio takve politike je i proces protiv Lisaka, Šalića i nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca.⁸⁰

Drugo *Izvjješće o vojničkom položaju u Sred.(njoj) Slavoniji* upućeno je “Hrvatskoj državnoj vladi u inozemstvu”. Nastanak križara Vičić i Obrovac objašnjavaju strahom Hrvata pred komunističkim pokoljima, dakle težnjom da spase svoje živote, posebice pripadnici Oružanih snaga NDH i izbjegli zarobljenici. Nakon početne nepovezanosti, jer je zapovjednički kadar bio uništen, prvi pokušaj stvaranja jedinstvenog vodstva

⁸⁰ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 85, 015-7-15-7, *Izvjješće o partizanskoj promidžbi protiv anglo-amerikanaca*, 21. 9. 1946.

⁸¹ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 85, 015-7-15-7, *Izvjješće o vojničkom položaju u Sred. Slavoniji*, 21. 9. 1946.

učinjen je u jesen 1945., kad je “došao i naziv ‘Križar’ za hrvatskog borca u šumi koji se bori protiv komunizma.” No, taj pokušaj na razini cijele zemlje nije uspio tako da su pojedine skupine nastavile same djelovati. Međutim, na području istočnog Psunja, Papuka i Požeške gore osnovano je jedinstveno zapovjedništvo. 1. slavonski križarski zdrug, spominje se u izvješću, ima tri bojne i stožer sa zapovjednikom, glavarom i pobočnikom za promidžbu. Zdrug ne djeluje skupno, nego je podijeljen po jedinicama i po skupinama od 5 do 50 osoba. Skupa broji 350 naoružanih ljudi, a uz to, tvrdi se dalje, ima još preko 500 skrivenih ljudi na koje može računati u slučaju potrebe. Djelovanje se svodi na napade na pojedince, istaknute članove KP-a koji su se isticali u ugnjetavanju Hrvata, manje skupine vojske, zadruge i na državne objekte. Postupak sa zarobljenicima, pripadnicima “bilo Hrvata ili Srba”, tvrde Vičić i Obrovac, je najkorektniji, a ubijeni su samo oni koji na svojoj duši imaju nedužne žrtve. Naoružanje je lako pješачko, a znak na odori je hrvatski grb sa znakom križa.

Izvješće završava opisom razmještaja jedinica JA i KNOJ-a. One se nalaze uglavnom u Požegi, Kutjevu, Novoj Gradiški, Velikoj i Pleternici, dok su po selima raspoređene policija i dijelovi OZN-e, koja se bavi ubijanjem političkih protivnika.⁸¹

Izvješće o političkom stanju u Srednjoj Slavoniji također je bilo upućeno hrvatskoj vladi u inozemstvu. U uvodu se kaže da su kapitulacijom vojske NDH na granici Austrije i Slovenije nastali najteži trenuci za hrvatski narod u njegovoj povijesti. Unatoč obećanju partizana da će pred sudovima odgovarati samo 170 osoba s liste ratnih zločinaca, odmah nakon napuštanja područja pod kontrolom engleske i američke vojske počelo je ubijanje i to najprije ranjenih i bolesnih. Časnici su izdvajani i teretnjacima odvoženi u slovenske i hrvatske šume, gdje su najvećim dijelom postreljani. Komunisti su obilazili kolone zarobljenika, da bi one koje su prepoznavali ubijali. Ostali su završili u logorima, od kuda su mnogi izvučeni i u gomilama ubijani. Ubijeno je, procjenjuju Vičić i Obrovac, 90% časnika i 70% vojnika. Dio zarobljenika je mobiliziran u JA, a dio se nalazi po logorima i zatvorima, dok su ostali u šumi, a tek mali dio je na slobodi. Na području srednje Slavonije u logorima i pod nadzorom nalazi se preko 40.000 ljudi.

Vičić i Obrovac su procijenili da su Hrvati opredijeljeni za hrvatsku nacionalnu državu i da su spremni boriti se protiv komunizma. Gerilski rat protiv komunističke diktature pod imenom križari ne vode samo ustaše, kako to tvrdi komunistička propaganda, nego svi Hrvati katolici koje je komunistička strahovlada stavila izvan zakona. Dvojica zapovjednika odbacuju tvrdnje komunističke promidžbe da je riječ samo o manjim međusobno nepovezanim skupinama, koje se kriju od vlasti, što ar-

⁸² HDA, RSUP SRH, SDS, k. 85, 015-7-15-7, *Izvješće o političkom stanju u Srednjoj Slavoniji*, 21. 9. 1946.

gumentiraju činjenicom da je vlast mobilizirala cjelokupni državni aparat s ciljem da uništi križare. Akcije danonoćno vode UDB-a, policija, KNOJ i vojska. Iako se zatvori i dalje pune, posebice nakon procesa Stepincu, križari nisu pozivali narod na ustanak rukovodeći se interesima “štednje hrvatske krvi”. To su spremni učiniti, pišu Vičić i Obrovac, čim se za to ukaže najpovoljnija prilika. Tada će to biti “ustanak cijelog hrvatskog naroda”.

Tvrđnju da komunisti ubijaju svakog za kojeg sumnjaju da održava sa križarima veze, bez obzira na dokaze, potvrđuju primjerima. Tako je 8. rujna 1946. jedna skupina križara 1. slavonskog križarskog zdruga na povratku iz Alilovaca, kotar Požega, gdje su prikupljali hranu, upala u zasjedu. U borbi je vojna jedinica, koja je bila prisiljena povući se, imala jednog poginulog časnika. Sutradan je UDB-a na licu mjesta ubila “dva najbolja Hrvata” iz tog sela, a dvanaest ih je odvedeno u zatvor. Drugi primjer dogodio se u Požegi kad je u parku kraj Orljave 18. rujna 1946. ranjen jedan časnik Jugoslavenske armije. Odmah je uhićeno četrdeset omladinaca i odvedeno u zatvor u Brod. Iz okolnih sela Kaptola, nakon što je skupina križara ovog zdruga napala komunističku zadrugu u Kaptolu, odvedeno je potpuno nedužnih osam osoba, a iz sela Kunovci odvedene su 16. rujna 1946., vjerojatno iz sličnih razloga, dvije osobe.

U zemlji se vodi, slažu se zapovjednici zdruga, građanski rat. Mira neće biti sve dok se ne sruši komunistička strahovlada i dok se ne riješi nacionalno pitanje. U Hrvatskoj se vlast nalazi u rukama malobrojnih komunisti koji su iskoristili mržnju Srba prema Hrvatima, služeći se njima kao slijepim oružjem protiv svojih političkih protivnika. Priliku, koju su nametnuli komunisti, srpsko je stanovništvo iskoristilo da se osveti Hrvatima. Inače, tvrdi se u izvješću, Srbi nisu komunisti, nego su svi za kralja Petra i staru Jugoslaviju. Iako četnika na tom području nema jer Srbi uživajući blagodati novog stanja čekaju povoljniju priliku. Unatoč tome što su manjina u Hrvatskoj, izvješćuju Vičić i Obrovac, zauzimaju najutjecajnije državne položaje i imaju 50% državne vlasti u svojim rukama. U selima gdje je pravoslavno stanovništvo u većini, hrvatski narod je istjeran iz svojih domova. Potuca se po drugim hrvatskim selima i traži milostinju. Na području srednje Slavonije takva sela su Pušina, Slatinski Drenovac, Voćin i Španovica. Hrvatska sela i kuće, piše u izvješću, ne obnavljaju se pod izlikom da su to banditska sela.

Komunisti su uništili časništvo i inteligenciju s ciljem da više nema tko povesti narod u borbu, a hrvatske činovnike su većinom otpustili iz državnih službi bez ikakve mirovine. Stalno ističu, pišu dalje Vičić i Obrovac, da nisu protiv vjere, a svećenike progone na svakom koraku. Ipak, propovijedi se slušaju više nego ikad, iako posebno plaćeni špijuni prate svećenike. Ne dopušta se sprovod križara na grobljima, ni u prisutnosti svećenika, niti im se daju lijesovi. Štoviše, na groblju u Požegi polomljeni su svi križevi na grobovima hrvatskih i njemačkih vojnika, a groblje zaravnano kao i na zagrebačkom Mirogoju.⁸²

U sažetijem Vičićevu izvješću, sačuvanom u prijepisu, kaže se da skupina kojoj on zapovijeda ima 150 križara naoružanih lakim pješačkim naoružanjem i opremljenih radiopostajom. Povremeno se koncentriraju u veću jedinicu, a zimu namjeravaju preživjeti podijeljeni u manje skupine. Vičić je tvrdio da može mobilizirati 500 ljudi. Politički sastav ljudstva bio je "mješovit". Područje djelovanja bile su planine Dilj, Krndija, Papuk, Požeška gora i Psunj.⁸³ Zanimljivo je da je Vrban u istrazi rekao da je on osobno vidio pripadnike nekoliko skupina, sve zajedno, najviše 33 križara.⁸⁴

Izvješća 1. hercegovačkog zdruga

Izvješća 1. hercegovačkog križarskog zdruga potpisao je njegov zapovjednik satnik Božo Mandić. U *Izvješću o partizanskoj promičbi protiv angloamerikanaca* se naglašava da komunističke pristaše označavaju Angloamerikance kao neprijatelje, suprotstavljajući im svog jedinog iskrenog saveznika SSSR koji će pomoći Jugoslaviji u obrani Trsta i Julijske krajine. U nastavku Mandić navodi primjer kako komunistička vlast stvara lošu sliku o Englezima: ubijenim ljudima skidaju krvave haljine i šalju na druga područja kao da ih je poslala United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA), tumačeći ljudima da Englezi ubijaju narod. U neskladu s naslovom izvješća, piše i o stradanju tisuće Hrvata koje maltretiraju po logorima. U selima iz kojih su križari rodом provodi se teror, a za svakog ubijenog "partizana" ubije se 5 do 50 nedužnih Hrvata. Mandić, kao i Vičić, donosi višestruko pretjerane procjene pa tvrdi da su partizani pobili 700.000-850.000 Hrvata, a da ih je ratu poginulo 50.000-60.000. Spominje i to da se neposredno nakon rata nije se smjelo spomenuti da je netko katolik, a da je počelo i "generalno čišćenje" katoličkog svećenstva.⁸⁵

U *Izvješću o političkom stanju u zapadnoj Hercegovini* Mandić je, kao i Vičić, u postocima procjenjivao političku pripadnost hrvatskog naroda, "napose seljačkog". Po njemu je za ustaše i Pavelića bilo 75% ljudi, za HSS i Mačeka 20%, a za "partizane i Tita" 5%. Križara ima 300, a onih koji se kriju po šumama 2.000, ali ih je u logorima i zatvorima 50.000. Imaju lako pješačko naoružanje. Razmješteni su po Zapadnoj Hercegovini, a po političkoj pripadnosti su ustaše koji nose "vrhovnički" znak *U* s grbom i križem nad njime. Treba naglasiti, da žigovi na izvješću ne sadrže znak *U*.

Dalje navodi da vojska ima 800.000 pripadnika, koji su najviše razmješteni po područjima gdje ima najviše otpora, a to su zapadna Herce-

⁸³ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 85., 015-7-15-12.

⁸⁴ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 80, 015-7-2, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i sudjenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Vrban Ante.

⁸⁵ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 85, 015-7-15-7, Izvještaj 1. hercegovačkog križarskog zdruga, 27. VII. 1946.

govina i Lika. Njezine jedinice su neprestano angažirane na akcijama čišćenja, tako “da se čak ne može opstati”. Katoličko svećenstvo proživljava najteže dane u povijesti, ali unatoč tome stoji na braniku Crkve i hrvatske države. Hrvati, nastavlja dalje Mandić, su svi spremni potpoma-gati ustanak i zbaciti jaram s vrata.

Dio prostora posvećuje četnicima. Oni se nalaze, tvrdi u izvješću, samo u istočnoj Hercegovini i to nekoliko malih grupa. Za vrijeme Draže su klali i osvećivali se, a nakon njegova uhićenja traže suradnju s križarima, kojima se osvećuju tajno gdje god im se ukaže prigoda. Da je srbovanje postiglo vrhunac Mandić ilustrira podatkom da vojska četnike nakon zarobljavanja preodijeva tako da mogu nastaviti sa svojim starim poslom. Muslimani, pak, u pojedinim mjestima nadmašuju Srbe u uništavanju Hrvata, a muslimansko svećenstvo, osim u istočnoj Hercegovini i istočnoj Bosni, su “svi odreda ... dobročinitelji partizanstva”.⁸⁶

Izvjeshće Pavla Vučetića

Zanimljivo je izvješće Pavla Vučetića ili Miška Lohengr(na, jednog od vodiča u Akciji 10. travnja. Pisano je u Klagenfurtu, a nosi datum 19. studenog 1946. Iako je Pavao Vučetić radio za Udbu, ipak ću navesti ovo izvješće jer da bi ono bilo uvjerljivo moralo je sadržavati i točne podatke. Usput, Vučetićevo preuveličavanje snage križara, pokušaj uplitanja franjevaca i pozivanje uglednika na povratak iz emigracije, pokazuje prave namjere Udbe.

Vučetić opisuje uspostavljanje kanala za Hrvatsku. Javke su bile u Sloveniji u Mariboru, u Novoj Vasi kraj dvorca Borl, koji se nalazi južno od Ptuja, a u Hrvatskoj u selu Vinica Breg pokraj Varaždina, gdje je povjerljiva osoba bila član KP. Dio tog kanala bili su i križari s Ivančice koji su “prije 2 sedmice” u blizinu Vinice imali manji okršaj s vojnicima Jugoslavenske armije. Vučetić je izrazio i nadu da će preko franjevaca iz Zvonimirove ulice uspostaviti vezu s udaljenijim krajevima, ali da mu za to trebaju pismene preporuke vodećih ličnosti u emigraciji da bi se razbilo njihovo nepovjerenje.

Opisujući stanje među križarima tvrdi da sjeverno od Save i Kupe ne postoje velike grupe križara, nego samo grupice od 20 ljudi, koje se nakon dogovora dijele na trojke. Uglavnom “uklanjanju” komesare, vrše razne sabotaze te se bave propagandom u selima. To je jedini moguć način rada zbog pomanjkanja vanjske pomoći u oružju i sanitetskom materijalu. Trojke raspolažu legitimacijama, biciklima i motorima, te se kreću u civilu. U nastavku se bavi i ocjenom opće političke situacije i tvrdi da Titovi govori izražavaju nesigurnost vlasti. U Zagrebu je izjavio da bi u Hrvatskoj sve bilo u redu da nema križara koji primaju upute iz inozemstva i koji huškaju narod. Tito je ustvrdio, izvješćivao je Vučetić, da bi u

⁸⁶ *Isto.*

slučaju da nisu zatvorili Stepinca križari poprimili ozbiljan vojnički i politički oblik. U tim riječima, piše u izvješću, leži ključ današnje političke situacije. Hrvati svih staleža strahovito teško podnose režim, a napose seljak. Mnogi bi otišli u šumu i inozemstvo, ali s obzirom na to da nema "centralnog rotora" križara, nema ni organizacije čije bi središte moralo biti u Zagrebu.

Vučetić je nabrojio i njemu poznate skupine križara: na Ivančici skupina pod vodstvom ustaškog zastavnika Bordugana, na Kalniku skupina pod vodstvom ustaškog poručnika Kevrića i na Sljemenu skupina pod vodstvom ustaških oficira Šarića i Ciglenečkog, koji drže vezu sa Slovenijom. U Žumberku, gdje je prije mjesec dana izvršeno "veće hapšenje" križarskih suradnika, kao i na Bilogori ima većih skupina, ali da su njemu nepoznate. Prije dva tjedna je kraj Bjelovara napadnut i zadržan vlak. Isti slučaj, ali prije tri tjedna dogodio se kraj Delnica. Južno od Save i Kupe dolazi do većih okršaja križara s vlastima budući da to teren omogućuje. U Bosni i Hercegovini, u Banjoj Luci križari su se probili se do zatvora, pobili stražare i oslobodili oko pedeset na smrt osuđenih ljudi. Opis križarske aktivnosti Vučetić završava s podatkom da u Sloveniji postoji Križarska organizacija generala Andersa KOGA, koja je vrlo aktivna, ali koja je privržena kralju Petru.

Bio je uvjeren da su Luburić, Boban i Bogdanić živi, iako vlasti tvrde da su poginuli. Pretpostavlja da su dobro skriveni, ali da ne znaju uspostaviti vezu s inozemstvom. Vezu s njima mogli bi uspostaviti preko fanjevaca u Zagrebu, kad bi im se predočilo nešto napisмено zbog njihova nepovjerenja.

U nastavku Vučetić je napisao da je narod zbog suđenja Stepincu, koji je jedini držao Hrvate na okupu, užasnut i potišten, a da je hrvatska inteligencija u zatvorima ili je ubijena. Seljaci, strahovito nezadovoljni i uplašeni, skrivaju proizvode i ne žele ih predavati. Radnici smatraju da je situacija gora nego ikada do sada, a građanstvo je moralno i materijalno uništeno. Ishrana je dovoljna samo za one koji imaju novaca, a da njega se teško dolazi. Mirovina nema. Nema pravne sigurnosti, jer UDB-a određuje pravo. Velika je razlika između Hrvatske i Slovenije po visinama kazne, a uz to je Slovenija puno jeftinija. Stanje u Srbiji mu nije poznato, ali, piše Vučetić, da se govori da je mnogo bolja nego u Hrvatskoj. Procjenjuje da će nestati hrvatskog imena ako ovo stanje potraje još pet godina. Mladež se otuđuje od obitelji i podliježe nemoralu. Čak i 14-godišnjaci, čudi se Vučetić, šeću ulicama držeći se ispod ruke. Nedorasli elementi su ti preko kojih komunisti šire svoju vlast. Unatoč tomu crkve su prepune jer ljudi traže utjehu u vjeri. Iz osobnih veza s engleskim i francuskim konzulatom poznato mu je da je njihovo osoblje potpuno onemogućeno i praćeno na svakom koraku.

Navodi i "svjetle primjere". Na "nedavnom" suđenju međimurskim križarima optuženici su se smijali presudi na 12 do 15 godina. Na pita-

nje čemu se smiju, odgovorili su da im je smiješno uvjerenje partizana da će biti 12 godina na vlasti. U Bosni se svaki dan ruše mostovi i drugi objekti. Veli da zbog silne tihe oporbe vlast malo popušta, ali da je to samo taktika. Po njegovu mišljenju trebalo bi raditi na dizanju morala u Hrvatskoj. Od presudne važnosti bio bi dolazak uglednog čovjeka iz emigracije oko kojega bi se križari okupili i u kojega bi narod imao povjerenje. Vučetić tvrdi da je prijelaz granice lakši nego što je to 1943. bila vožnja automobilom od Mostara do Sarajeva. Na kraju Vučetić ukratko opisuje Lisakov slučaj. Navodi da se “nevjerojatno” držao na procesu. Prije vješanja, u Dubravi kraj Zagreba, skočio je na “partizane”, oteo šmajser, ali je “stradao, te je već skoro mrtav obješen”.⁸⁷

Elaborat nepoznatog autora

Od velike je vrijednosti i elaborat nepoznatog autora, koji nosi naknadno dopisani datum 30. ožujka 1947. i ime grada Trsta. Po sadržaju se može zaključiti da je bio namijenjen Amerikancima jer se od njih zahtijeva novac i oprema. Nakon pomne analize ciljeva i načina borbe protiv Jugoslavije i komunizma, autor prikazuje stanje oružanog otpora u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Konstatira da postoji više skupina hrvatskih ustanika - križara, koje se trebaju povezati kako bi se u “danom momentu” mogao okupiti što veći broj ljudi i prihvatiti otvorenu borbu s “crvenom vojskom”. Zato će biti potrebno prebaciti u zemlju iskusne časnike i dočasnike koji se nalaze u logorima u Italiji. Na kraju navodi i imena vodećih ustanika iz čega se može zaključiti da je “projekt” nastao prije zime 1945./1946., ili ako je nastao kasnije da autor nije bio upoznat s činjenicom da su neki od njih poginuli ili nisu ni sudjelovali u otporu. Sve u svemu, spominju se sljedeća imena: pukovnik Rafael Boban na području Ivančice, Bilogore i Papuka, pukovnik Stjepan Sičaja Gegan na području Vran planine i Prenja, pukovnik Franjo Sudar u području Donjeg Vakufa i gornjeg toka Vrbasa, bojnik Kočiš u području Krndije planine, dopukovnik Gudem (rukopis je na tom mjestu nečitak) u području Vlašića, pukovnik Delko Bogdanić na području Velebita, Male i Velike Kapele, dopukovnik Krešimir Kuraja na području Biokova, zastavnik Zdravko Primorac na području Fojnica-Kraljeva Sutjeska, domobranski natporučnik Arapović na području Ivan planine i Bitovnje, i natporučnik Muharem Ruljan u Devetak planini, te trokutu Srebrenica-Žepa-(treći toponim je nečitak).⁸⁸

Izvješće A. Vrbana i Lj. Miloša iz Bilogore od 9. lipnja 1947.

Među rijetka izvješća iz Hrvatske spada prvo i jedino izvješće Ante Vrbana i Ljube Miloša iz Bilogore od 9. lipnja 1947. Upućeno je “Predstav-

⁸⁷ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 85, 015-7-15-9, Izvještaj Miška, 19. XI. 1946.

⁸⁸ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 85, 015-7-15-4, Elaborat nepoznatog autora, 30. III. 1947.

ništvu ‘Hrvatskog Otpora’ u tuđini”, a potpisano je njihovim pseudonimima Podgorski i Lune. Oni su, zajedno s Lukom Grgićem, činili prvu skupinu u takozvanoj Akciji 10. travnja.

Ukratko, Akcija 10. travanj trebala je povezati sve križarske skupine, nametnuti im vodstvo, omogućiti povratak pripadnika ustaškog pokreta iz emigracije koji bi u pogodno vrijeme, nakon sukoba zapadnog svijeta sa SSSR-om, organizirao masovni ustanak Hrvata s ciljem rušenja komunističke Jugoslavije i obnove NDH. Međutim, UDB-a se od samog početka uspjela ubaciti u tijek akcije pa je skoro sve sudionike, a bilo ih je 96, u razdoblju od 20. srpnja 1947. do 3. srpnja 1948. uspjela uhvatiti na samoj granici prije nego što su poduzeli bilo kakvu akciju. Tako je UDB-a učinkovitom kombinacijom ubacivanja agenata u vodstvo HNO-a i među križare uhvatila velik broj visokih dužnosnika i časnika NDH. To je bio najveći udarac koji je ustaška emigracija pretrpjela u razdoblju takozvane druge emigracije i, svakako, najveći uspjeh UDB-e u sukobu s ustašama u njezinoj povijesti.

Prva je skupina u sastavu Ante Vrban, Ljubo Miloš i Luka Grgić prešla granicu između Gole i Ždale na rijeci Dravi 7. lipnja 1947.⁸⁹ Uхваćena je 20. srpnja 1947. Imala je zadaću da se poveže s 1. slavonskim križarskim zdruhom te da organizira prihvatnice na Bilogori i na Papuku, ali i da provjeri jesu li živi i djeluju li Luburić, Boban, Sudar, Bogdanić i Štitić. U svom prvom i jedinom izvornom izvješću od 9. lipnja 1947. s Bilogore, dakle izvješću nastalom bez “pomoći” UDB-e, koja je kasnije podmetnula čitavu seriju lažnih izvješća, Miloš i Vrban javili su Kavranu da se u Podravini nisu povezali s križarima, ali da će to pokušati na Papuku.⁹⁰

Javljujući o problemima s uspostavljanjem kanala za prelazak granice konstatiraju porazan odnos stanovništva prema njima.

“To je bar Hrvatska, pa ipak nemožete takoreći dobiti komad kruha.”

Štoviše, ako se ubrzo nešto ne poduzme “više je nego sigurno” da će Hrvatska i emigracija postati dva potpuno odvojena svijeta. Prvi dojmovi iz okolice Koprivnice bili su poražavajući. Ocijenjeno je da je stanje očajno, a da u šumama na ovom sektoru “nema apsolutno nikoga”.

“Od grupe N... niko više ne postoji, sve je pohvaćano i izginulo. Teror od strane partizana ogroman. Naš svijet u velikom strahu. Boje se OZNe. Ljudi koji su prije radili sa našima iz šume (grupa N.) sada neće i ne-

⁸⁹ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 86, 015-14, Banditizam i neprijateljske organizacije na terenu kotara Koprivnice.

⁹⁰ HDA, RSUP SRH, SDS, k. 85, 015-7-15-14, Izvještaj Predstavništvu Hrvatskog Otpora u tuđini, 9. 6. 1947.; isto, k. 87., 015-25, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Slavonska Požega; G. VUKOVIĆ, *Klopka za koljače, n. dj.*, 54-55; M. DODER, *Tajni rat*, Zagreb 1984., 176., 186.; ISTI, *Jugoslavenska neprijateljska emigracija, n. dj.*, 107.; S. KOŽUL, *Spomenica žrtvama ljubavi zagrebačke nadbiskupije, n. dj.*, 80; S. ROVER, *n. dj.*, 379; I. PRUSAC, *Tragedija Kavrana i drugova, n. dj.*, 127., 128.

smije ni da razgovaraju sa nama a kamo li da nam pomognu u hrani ili čem drugom.”

Dalje se u izvješću navodi da je narod strašno razočaran i da ne vjeruje više ni u šta. Oni koji se i dalje skrivaju psuju “po angloamerikancima” jer su s jedne strane gonjeni “kao zvijeri” od vlasti, a s druge strane boje se i pomisliti na emigraciju “kad vide tolika izručenja”. Komunistička vlast, konstatiraju Vrban i Miloš, postigla je uspjehe i na političkom i na vojnom planu. Navode primjer sela Peteranec, koje je bilo za NDH na daleko poznato zbog svog hrabrog držanja i antipartizanske borbe, a sada je “njihovo”. Zbog toga što nisu dobili pomoć od domaćih ljudi, Vrban i Miloš odlučili su da prihvatnu postaju neće postaviti na tom području.

“Radi budućnosti mi smo u neizvjesnosti. Ono šta čujemo nije ni malo ružičasto. Situacija je jako ozbiljna a možda i kritična.”⁹¹

Njihova zadnja poruka bila je precizna dijagnoza pravog stanja križarskog pokreta u Hrvatskoj potkraj proljeća 1947.

Zaključak

Ustaškoj emigraciji, koja je bila uvjerena da je hrvatski gerilski pokret mnogo jači, nego što je to zaista bio, pojava križara bila je melem na ranu nakon propasti NDH. Nadali su se da će se vratiti i obnoviti državu, ovaj put uz potporu zapadnih saveznika. Zato su poticali ubacivanje mnogih skupina sa zadaćom da izvijeste o stanju pokreta otpora. Ipak, realnijem doživljavanju pravog stanja u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini nisu pridonijeli ni mnogi neuspjesi, pa ni izvješća nekoliko misija viših ustaških dužnosnika i časnika od 1945. do 1947. Želje su bile jače od stvarnosti što je na kraju rezultiralo i najambicioznijim pokušajem vodstva NDH i HNO da ujedini križarske skupine dovođenjem većeg broja ustaških dužnosnika i časnika u Hrvatsku. Organiziralo je Akciju 10. travnja, poznatiju pod imenom Akcija Gvardijan od 1947. do 1948., koja je doživjela potpuni neuspjeh. S propašću te akcije i konačnim neuspjehom u povezivanju ustaškog vodstva i križara, prava slika stanja u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini izbila je na vidjelo. Potkraj 40-ih godina mnogi su izgubili nadu da bi se u dogledno vrijeme nasilnom akcijom mogao srušiti jugoslavenski komunistički režim, iako ni prethodni pokušaji nisu imali temelj u stvarnom odnosu snaga poražene i pobjedničke strane.

⁹¹ Ovaj, kao i prethodna dva citata u: HDA, RSUP SRH, SDS, k. 85, 015-7-15-14, Izvještaj Predstavništvu Hrvatskog Otpora u tuđini, 9. VI. 1947.

SUMMARY

CONNECTIONS OF THE EXILED USTASHA LEADERSHIP WITH
THE CRUSADERS, 1945-1947

The author presents the attempt of the exiled Ustasha leadership, which left Croatia in May 1945, to gain information about the political and military situation in Croatia and Bosnia-Herzegovina. They also wanted to find out whether there is an anticommunist and anti-Yugoslav resistance movement called "The Crusaders", and the real strength of that movement. In order to gain that information the exiled leadership sent several groups into Croatia. Their objective was to connect with the Crusaders and obtain useful information for the exiled Ustasha leadership. The article gives information about all groups which attempted of succeeded infiltrating into Croatia. Beside the literature about this subject, published both in exile and in Yugoslavia, the author also used documents of the Ministry of internal affairs of the Socialist Republic of Croatia and other documents of the Yugoslav state security, which have been made available to the historical research only recently. Most of this documents were previously unknown and completely unresearched. The exiled Ustasha leadership overestimated the strength of the guerilla movement. The activities of Crusaders gave them a false hope, after the disastrous defeat of the Independent State of Croatia at the end of the World War II. They hoped they would reestablish the independent Croatian state with the help of the western allies. For this reason they encouraged the infiltration of groups which had to collect the information about the situation in Croatia and Bosnia-Herzegovina. Numerous failures of the infiltrated groups and several negative reports about the situation were not enough to prove to the exiled leadership that they cannot achieve their plans. Unrealistic political ambitions prompted the exiled Ustasha leadership to organize an elaborate plan which aimed at infiltrating larger number of Ustasha officers and officials which would unite and control all the guerilla groups. The plan was known under the code name "April 10th" (Independent State of Croatia was proclaimed on April 10, 1941) and it ended in failure after the Yugoslav police organized Operation *Gvardijan* and during 1947 and 1948 successfully captured large numbers of Ustasha representatives who had infiltrated into Croatia. The failure of this action finally brought to light the real situation in Croatia and Bosnia-Herzegovina. In late 1940-ies many exiled Croats lost hope that the violent overthrow of the Yugoslav communist regime was possible, although even the previous attempts were completely illusory.